

ПРЕДПОЧИТАНИЯ КЪМ КОНКУРИРАЩИ СЕ ТЕМПОРАЛНИ ФОРМИ В ПОДЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК. АНАЛИЗ НА ДАННИ ОТ АНКЕТНО ДОПИТВАНЕ

**Проф. д.ф.н. Красимира Алексова, доц. д-р Данка Апостолова,
доц. д-р Яна Сивилова, гл. ас. д-р Ласка Ласкова,
гл. ас. д-р Михаела Москова, Диана Андрова**
*Софийски университет „Св. Климент Охридски“,
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН*

Резюме. В тази публикация се представят и коментират резултатите от непредставителна анкета, проведена с 3166 носители на българския език като първи с цел изследване на предпочитанията на респондентите към конкуриращи се темпорални форми на глагола в различни видове подчинени изречения, когато контекстът е изразил темпорални признаци, които би трябвало да носи глаголът в подчиненото изречение при съгласуване на времената в главното и подчиненото изречение. Проверяват се хипотезите, че и при избор от предложени конкуриращи се форми на глагола в подчиненото изречение, и при самостоятелно създаване на форма анкетираните биха предпочели по-малко маркирана форма, заменяща маркираната поради настъпила синтагматична (контекстова) неутрализация на една или повече темпорални опозиции, но в ситуация на избор от форми е възможно да се явят, макар и непреобладаващи, отговори и с по-високо маркирана форма, много по-рядко явяваща се при самостоятелно създаване на форма.

Ключови думи: съвременен български език; време на глагола; главно и подчинено изречение; индиректност; предходност; следходност; перфектност; синтагматична (контекстуална) неутрализация; перцептуална лингвистика

Въведение

В настоящата работа са обвързани две изследователски перспективи: на перцептуалната лингвистика, която е ново направление, насочено към проучване на начина, по който езиковите носители възприемат различни езикови явления, и на тематичната област в лингвистиката, анализираща въпроси,

свързани с влиянието на контекста върху изразяването на граматическите категории. Това обуславя и основната ни задача – да проучим предпочитанията на анкетираните, за които българският език е първи, към съществуващи поради въздействието на контекста темпорални варианти на глагола в различни видове подчинени изречения.

В лингвистиката съществува разнообразие от теоретични подходи към въпроса за взаимодействието между контекста и граматическите категории. Без да се стремим към изчерпателност, ще обърнем внимание на някои от тях.

Когато разглежда в теоретичен план облигаторността на граматическите категории, Вл. Плунгян се спира на т. нар. *граматическа периферия* (Plungian 2011, pp. 60–78). Като част от нея авторът посочва частичната облигаторност на някои граматически показатели, вкл. случаите, в които те не се явяват, а носеното от тях значение се изразява с други средства (Plungian 2011, p. 75). Ученият уточнява, че изразяването на дадена граматическа категория може да се блокира от лексикални елементи, носещи смисъла на отсъстващата грамема (Plungian 2011, p. 76). В обща статия на М. Даниел и Вл. Плунгян това явление за пръв път е названо с термина *контекстна вытеснимость* (Danijel', Plungian 1996), който на български език може да бъде предаден като *контекстово ограничаване*.

От друга базисна теоретична гледна точка се разглежда значимостта на контекста в рамките на теорията на граматическите опозиции на Г. Герджиков. Според учения под влияние на контекста може да настъпи синтагматична (контекстуална) неутрализация на опозицията по даден признак, при която немаркираният член на граматическата опозиция се явява в своята родова подстойност, реализираща се в „три двустранно обусловени варианта – неконкретизиран, аloseмантичен и идиосемантичен“ (Gerdzhikov 2013b, p. 75). Именно контекстът може да стесни родовата подстойност на немаркирания член до аloseмантичния вариант, което води, от своя страна, до замяната на маркирания член от немаркирания (вж. Gerdzhikov 2013b, pp. 75–76). В това проучване следваме в значителна степен постиженията на теорията на граматическите опозиции.

Съществуват и трудове, които анализират връзките между контекста и изразяването на граматически значения в конкретни езици. Такова напр. е изследването на Е. Горбова върху взаимодействието между адвербиалния контекст и аспекта в испанския език. Авторката разграничава няколко типа контекст: нулев – отсъствие на влияние на контекста и реализация на аспекта в нетрансформиран вид; експлицитен аспектиално значим контекст от типа „партньорски сценарий“, при който контекстът участва в създаването на дадено аспектиално значение на равнището на изказването; експлицитен аспектиално значим контекст от типа „конфликтен сценарий“, при който настъпват семантични трансформации, блокиране на употребата на съответната грам-

ма или смислово разрушаване на изказването (Gorbova 2007, pp. 67 – 68).

Настоящата работа също е в конкретноезиков план, защото се интересуваме от съвременния български език, в който не се наблюдава строго темпорално и логическо съгласуване на времената в главното и подчиненото изречение¹ поради тясното взаимодействие между контекста и граматическата категория време. Поставяме във фокуса на научния си интерес конкуренцията на времена в подчиненото изречение под влияние на контекста, изразил същите признаци, които глаголната форма в подчиненото изречение би трябвало да кодира граматически при последователно съгласуване на времената в сложното изречение. Конкретният предмет на изследването са резултатите от анкетно проучване с непредставителен характер, проведено с носители на българския език като първи. Чрез тази анкета се стремим да открием предпочитанията на респондентите към темпорални варианти на глагола в подчиненото изречение, които съществуват поради въздействието на контекста, благоприятстващ синтагматична неутрализация на опозиция или опозиции, изграждащи българската темпорална система.

По-нататък в изложението се анализират едномерните разпределения на отговорите в анкетата, съдържаща 14 сложни съставни изречения с подчинени определителни, с подчинени обстоятелствени за време, за условие или за начин. В тези сложни изречения контекстът съдържа лексикални и/или граматически елементи, благоприятстващи синтагматична неутрализация на една или повече граматически опозиции по темпорални признаци. Изреченията са подбрани така, че да представят контекстуални неутрализации, посочени по-долу в табл. 1. На анкетиранияте се поставят два типа задачи: за избор от предварително предложени темпорални форми и за самостоятелно създаване на форма на глагол, посочен в скоби. Това решение е мотивирано от допускането ни, че при първия тип задачи изборът на анкетиранияте може да бъде повлиян от факта, че са предложени конкуриращи се темпорални варианти, които да ги подтикнат към преосмисляне на предпочитанието и посочване на форма, маркирана с повече признаци, докато при втория тип задачи се постига изследване на спонтанната реализация на езиковия усет на респондентите за темпоралната принадлежност на глагола в подчиненото изречение, когато е възможно да настъпи синтагматична неутрализация на опозиция или опозиции. Езиковият усет според нас е показателен за установения езиков узус.

Основните хипотези, които проверяваме чрез анкетното проучване, са следните:

– когато времето на глагола в главното изречение, лексикални темпорални показатели или логиката на действията са изразили даден признак или признаци, формиращи опозициите, които изграждат българската темпорална система, то и в двата вида задачи – когато на анкетиранияте се предлага избор от темпорални форми на глагола в подчиненото изречение и когато от респон-

дентите се изисква сами да създадат форма за време, ще преобладават предпочитанията към по-малко маркирана с темпорални признаци форма, явяваща се поради настъпила синтагматична неутрализация на опозиции;

– в първия вид задачи (за избор от предложени темпорални варианти в подчиненото изречение) ще се наблюдават обаче и отговори, макар и непреобладаващи по процент, с маркирана с повече темпорални признаци глаголна форма, вкл. с максимално маркираната, поради факта, че вниманието на респондентите може да се насочи към тях, тъй като те присъстват в предоставения списък с форми;

– във втория вид задачи (за самостоятелно образуване на подходяща според респондентите форма за време в подчиненото изречение) ще се срещат по-често, отколкото при избор от форми, или максимално немаркираната с темпорални признаци форма, или някоя от по-малко маркираните, а в много по-редки случаи, отколкото при избора от форми, с максимално маркираната форма, която е логически и темпорално изискваща се. Именно отговорите на респондентите във втория тип задачи ще бъдат в по-висока степен показателни за езиковия узус.

Извън доминиращата цел на настоящата работа остава подробното проучване на всички видове подчинени изречения в съвременния български език, в които е възможна замяната на времена при изразеност на темпорални признаци от контекста в сложното изречение. Това е задача за следващо теоретично и емпирично проучване.

2. Теоретична основа на замяната на времената в подчиненото изречение

Основната позиция, от която изхождаме, е теорията на граматическите опозиции на Г. Герджиков, неговите виждания за състава и организацията на категорията време и за синтагматичните неутрализации между членове, които се различават по един или по повече признаци (вж. Gerdzhikov 1976, 2013a, 2013b, 2013c, 2013d, 2013e, 2013f), приложени в предходни публикации (напр. Aleksova 2003, 2018). При съставянето на анкетата и анализите на резултатите е следвано виждането, че категорията време в съвременния български език е изградена върху опозициите по признаците *индиректност* – ориентация на действието или на резултата от него спрямо миналия момент (ММ) (друг термин – *относителност*), *предходност* на действието или на резултата от него спрямо акта на комуникацията (АК) или спрямо ММ, *следходност* на действието или на резултата от него спрямо АК или спрямо ММ и *перфектност* – изразяване на резултат, последица, постакционен период на действието (друг термин – *результативност*).

От гледна точка на теорията на граматическите опозиции под въздействието на контекста, изразил темпорални признаци, които би трябвало да носи глаголът в подчиненото изречение, е възможно маркираният с този признак член да бъде заменен от немаркирания. Това са ситуации, в които поради

синтагматична (контекстуална) неутрализация немаркираният член на граматическата опозиция се явява в своята родова подстойност, която контекстът може да стесни до аloseмантичен вариант (Gerdzhikov 2013b, pp. 75 – 76). Г. Герджиков дефинира синтагматичната (контекстуалната) неутрализация като самостоятелен критерий за определяне на това кой е маркираният и кой е немаркираният член в една граматическа опозиция (Gerdzhikov 2013b, pp. 75 – 78). Когато разглежда системата на българските времена, ученият посочва, че в подчинени изречения за време и условие **С** задължително замества **Б**, **И** – **БвМ**, **П** – **Бпр**, напр. „Ще тръгнем едва когато се съмне (вм. ... ще се съмне)“ (Gerdzhikov 1976, p. 228). В позиция на неутрализация, изтъква Г. Герджиков, неотносителните (тук неиндиректните) времена се явяват вместо относителните (тук индиректните). Ученият дава примери, в които сегашно време (**С**) е използвано вм. имперфект (**И**), перфект (**П**) вм. плусквамперфект (**Пл**), бъдеще време (**Б**) вм. бъдеще време в миналото (**БвМ**) и бъдеще предварително време (**Бпр**) вм. бъдеще предварително време в миналото (**БпрвМ**) (Gerdzhikov 1976, p. 226, вж. и Gerdzhikov 2013a, p. 52). Г. Герджиков представя и случаи, в които нерезултативните (тук неперфектните) времена заместват резултативните (тук перфектните), напр. „Най-после намирам работа, каквато търся (вм. ... съм търсил)“ (Gerdzhikov 1976, p. 227, вж. и Gerdzhikov 2013a, p. 53). В подчиненото изречение може да се реализира и неутрализация на опозицията *предходност* – *непредходност*, при което немаркираното **С** замества маркирания аорист (**Ао**), напр. „Чакахме, докато той заспи (вм. заспа) и после тръгнахме“ (Gerdzhikov 2013a, p. 53). За настоящото изследване е важно да се подчертае, че в подчиненото изречение е възможна неутрализация не само между единично маркирано време и немаркираното време (напр. неутрализация между **Б** и **С**), между единично маркирано (напр. **И**) и двойно маркирано време (**БвМ**), между двойно маркирано време (напр. **Бпр**, **БвМ** и **Пл**) и тройно маркирано време (**БпрвМ**), но и между максимално маркирания член на темпоралната ни система (**БпрвМ**) и максимално немаркирания член (**С**) (Gerdzhikov 2013a, pp. 51 – 52). Г. Герджиков дава следния пример: „Аз щях да се покажа, щом дойдеше моментът, в който той ще е разбрал шегата“, в който поради синтагматична неутрализация на опозицията *следходност* – *неследходност* **И** (дойдеше) е заменил **БвМ** (щееше да дойде), а поради неутрализация на опозицията *относителност* – *неотносителност* (тук *индиректност* – *неиндиректност*) **И** (дойдеше) може да бъде заменен от **С** (дойде). В същото изречение **Бпр** (ще е разбрал) се явява вместо **БпрвМ** (щееше да е разбрал) поради неутрализиране на опозицията *относителност* – *неотносителност* (тук *индиректност* – *неиндиректност*). Освен това **Бпр** „може да бъде заместено от немаркираните си корелати **Б** и **П** (ще разбере и е разбрал) и дори от максимално немаркираното **С** (разбере)“ (Gerdzhikov 2013a, pp. 51 – 52).

Тъй като в анкетата са включени примери с проява на синтагматични неутрализации на опозиции между времената в българската темпорална система, в таблица 1 извеждаме теоретично възможните случаи на замяна на времена в подчиненото изречение в съвременния български език поради настъпилата неутрализация под въздействие на контекста. Както посочихме, при подбора на сложните изречения в анкетата сме се ръководили именно от изброените случаи.

Таблица 1

Замяна на времена	Синтагматични неутрализации на опозиция или опозиции
С в.м. И; П в.м. Пл; Б в.м. БвМ; Бпр в.м. БпрвМ	индиректност – неиндиректност
С в.м. Ао	предходност – непредходност
С в.м. Б; П в.м. Бпр; И в.м. БвМ; Пл в.м. БпрвМ	следходност – неследходност
С в.м. П; Б в.м. Бпр; И в.м. Пл; БвМ в.м. БпрвМ	перфектност – неперфектност
С в.м. Бпр; И в.м. БпрвМ	следходност – неследходност и перфектност – неперфектност
С в.м. Пл; Б в.м. БпрвМ	индиректност – неиндиректност и перфектност – неперфектност
С в.м. БвМ; П в.м. БпрвМ	индиректност – неиндиректност и следходност – неследходност
С в.м. БпрвМ	индиректност – неиндиректност, следходност – неследходност и перфектност – неперфектност

Замяната на времена в подчиненото изречение е явление, коментирано в нашата граматическа традиция и извън теорията на граматическите опозиции. В. Станков, автор на частта за времената в „Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология“, подчертава, че при наличие на **Б** в главното изречение в подчинени изречения за време или условие, а и в подчинени определителни изречения се явява **С**, изпълняващо „фактически функции на бъдеще време“, напр. „Хайде, че като **се ожениш** – каза с облекчение Сали Яшар, – **ще ти направя една каруца** (Й. Йовков)“ (Stoyanov, ed. 1983, pp. 296, 341). Според нас в това изречение **С** се явява на мястото на **Бпр** (**ще си се оженил**) с неутрализация на опозициите *следходност – неследходност* и *перфектност – неперфектност*. Р. Ницолова също коментира появата на **С** в подчинени изречения за време, условие, отстъпка и в подчинени изречения с относителни местоимения, когато **С** изразява бъдещо действие при наличие на глагол в **Б** в главното изречение, напр. „Когато **оздравея**, **ще слъза на двора** (Й. Радичков)“ (Nitsolova 2008, p. 278). Тъй като оздравяването би трябвало да е резултативно състояние, съществуващо в момента на слизането на двора, то според нас в

случая *оздравея* заменя **Бпр** (*ще съм оздравял*) с неутрализация на опозициите *следходност* – *неследходност* и *перфектност* – *неперфектност*.

В. Станков насочва вниманието си и към сложни изречения с подчинени обстоятелствени за време и за условие, в които **П** в подчиненото изречение има значението на **Бпр**, напр. „*Ще ти го кажа, когато **съм решил** окончателно, но не и сега*“ (Stoyanov, gl. red. 1983, p. 322). Същият вид употреби на **П** за означаване на бъдещо предварително действие се разглеждат и от Р. Ницолова, напр. „*Ако утре вече **са пристигнали**, ще ги поздравяш от мене*“ (Nitsolova 2008, pp. 296 – 297).

Според В. Станков в условни изречения **И** може да се яви със значение, доближаващо се до семантиката на **Пл** (напр. „*Не една, половин думица да **кажеше**, и щяхме да отидем в пандиза*“ (Г. Караславов)“ (Stoyanov, gl. red. 1983, p. 339), което разглеждаме като неутрализация на опозицията *перфектност* – *неперфектност*.

В. Станков анализира и появата на **И** със значение на **БвМ** в подчинени обстоятелствени за време или условие и в подчинени определителни изречения, поясняващи главни изречения с **БвМ**, напр. „*Той **щеше да купи** книгата, която **си избере**ше*“ (Stoyanov, gl. red. 1983, p. 331). Смятаме, че в случая **И** е на мястото на **БпрвМ** (*щеше да си е избрал*), тъй като при последователно съгласуване на времената глаголната форма в подчиненото изречение трябва да изразява не само *индиректност* и *следходност*, но и *перфектност*, защото избирането на книгата трябва да е наличен резултат преди купуването ѝ. Р. Ницолова също се спира на употребата на **И** със значение на **БвМ** в посочените по-горе видове изречения, напр. „*Като **дойдеше** утре, той **щеше да ѝ донесе** семена за цветя*“ (Nitsolova 2008, p. 284).

Замените на **Бпр** от **Б** (напр. „*Тази мода след три години **ще премине***“ вм. *ще е преминала* (Pashov 1999, p. 159), както и на **БпрвМ** от **БвМ** („*Ако работеше повече, **щеше да завърши** книгата си*“ вм. „***щеше да е завършил***“ (Pashov 1999, pp. 161 – 162) се посочват от П. Пашов. Авторът търси причините за тези замени в сложността на значенията и формите на **Бпр** и **БпрвМ** (Pashov 1999, pp. 159 – 162).

3. Анкетно проучване за установяване на предпочитанията към времето на глагола в подчиненото изречение в контекст с възможна синтагматична неутрализация на опозиции

3.1. Описание на анкетното проучване

Анкетното проучване беше проведено от януари до април 2024 г. То е извършено по метода на отзовалите се чрез онлайн формуляр на Google Forms и е разпространявано чрез социални мрежи, имейли и други дигитални платформи. Въпреки че общият брой на респондентите е значим – 3166 души, анкетата няма представителен характер, защото не се основава на представителна извад-

ка по определени социално-демографски признаци на съвременните българи. Големият брой респонденти, носители на българския език като първи, обаче ни дава основание да смятаме, че резултатите показват значими за целта на изследването предпочитания към темпоралните варианти в подчиненото изречение в контексти със синтагматична неутрализация на опозиции по темпорални признаци. Подбрани са следните социални и демографски характеристики на анкетираните, които според предварителните ни проучвания биха детерминирали отговорите: *пол; възраст; степен на образование; вид специалност според наличието или липсата на специализирани езиковедски познания; място, в което респондентът е живял през първите 7 години; място, в което е пребивавал най-дълго време, и вид по големина на населеното място на постоянното местоживееие*.

От общо 3166 респонденти жените съставляват 80,95% и са значително повече от мъжете (18,67%), а 0,38% не са посочили своя пол.

Анкетираните се разпределят в низходящ ред според представеността им в отделните възрастови групи по следния начин: между 20 и 30 години (23,85%), между 41 и 50 години (23,78%), между 31 и 40 години (19,96 %), между 51 и 60 г. (14,72%), до 19-годишна възраст (7,8%), между 61 и 70 г. (7,35 %) и над 70 години (2,5%). Успешното включване на респонденти от различни възрастови групи предоставя възможност да се отчетат езиковите предпочитания на представителите на няколко поколения съвременни българи.

Според образователната степен най-голяма е групата респонденти с висше образование (72,84%), следвани от студентите (14,59%), анкетираните със средно образование (8,65%) и накрая учениците (3,91%).

Тъй като очакваме различия между отговорите на респонденти с нееднакви езиковедски познания, изследваме влиянието на вида специалност. Преобладават анкетираните с нефилологическа специалност (68,31%), филолозите са 26,78%, а учениците без придобита все още специалност са 4,896%. Последното не съвпада с данните, предоставени в отговор на предишния въпрос, но разминаването е едва около 1%. Възможно е част от учениците да са сред неизбралите отговор.

Поради голямото значение на най-ранните години за формирането на първоначалния езиков опит и идиолекта на индивида, респондентите бяха помолени да посочат къде са прекарвали първите 7 години от живота си. Отговорите са разпределени в 5 групи при отчитане на основни диалектни специфики на българското езиково землище. Общо 41,57% през първите 7 години са живели в Югозападна България, 27,13% – в Югоизточна, 19,96% – в Североизточна България, 5% – в Северозападна България, 2,33% извън България, а 3,98% не са посочили отговор.

За да бъдат проследени по-късни влияния върху езиковия усет и речевите употреби, анкетираните бяха помолени да посочат информация за мястото, къ-

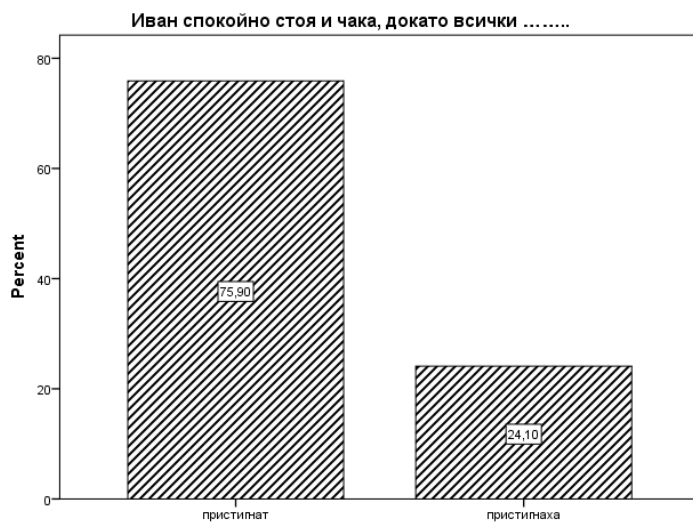
дето са живели най-дълго. Използвано е по-горното деление на 5 групи: 52,91% от информантите са прекарвали по-голяма част от живота си в Югозападна България, 19,64% – в Югоизточна, 14,77% – в Североизточна България, 3,44% – извън България, 2,94% – в Северозападна България, а 6,29% не са посочили отговор.

Последният критерий, по който са класифицирани респондентите, е свързан с тяхното постоянно местоживееие според големината на населеното място. Общо 56,81 % са посочили, че живеят в София, 25,65% – в областен град, 6,69% – в необластен град, 3,28 % – в село, а 8,56 % – извън България.

В тази работа представяме само разпределението на отговорите за 14-те сложни съставни изречения, а анализът на статистически установените връзки между социално-демографските признаци на респондентите и техните предпочитания към темпоралните варианти в подчинените изречения е задача на други публикации.

3.2. Представяне и анализ на резултатите от анкетното проучване

Първото сложно изречение – *Иван спокойно стоя и чака, докато всички ...*, изисква избор от две форми в подчиненото обстоятелствено изречение за време: *пристигнат* в **С** при синтагматична неутрализация на опозицията *предходност* – *непредходност*, тъй като признакът *предходност* е изразен от глаголните форми *стоя* и *чака* в главното изречение (75,9% от отговорите на граф. 1), и *пристигнаха* в **Ао** без неутрализация (24,1% от отговорите на граф. 1). Съпоставяме тези резултати с процентите, онагледяващи конкуренцията между **С** и **Ао** в задачата за създаване на подходяща според респондентите темпорална форма в изречението *Иван, Катя и Петър изчакаха в хижата, докато силният вятър (спра)*. Граф. 2 показва, че **С** (*спре*) при настъпила неутрализация поради изразеност на признака *предходност* от глаголната форма *изчакаха* в **Ао**, е записано от 57,64% от респондентите, а **Ао** (*спря*) – от 40,65%. Сравняването на данните от граф. 1 и граф. 2 доказва първата ни хипотеза, че и при избор от предложени темпорални форми, и при създаване на форма на глагола, посочен в скобите, повече анкетираните предпочитат по-слабо маркирана форма (в случая немаркираното **С**). Наличието обаче на повече респонденти, предпочели **Ао** (без неутрализация) при самостоятелно създаване на темпорална форма (граф. 2), отколкото при избора от предложени форми (граф. 1), не потвърждава третата хипотеза. Този факт според нас е доказателство за факултативния характер на неутрализацията в тези контексти и за съществуването на реална конкуренция между вариантите със и без снемане на опозицията между **С** и **Ао** под влияние на контекста. Наличието на obligatorни и факултативни неутрализации на опозиции се посочва от Г. Герджиков, вкл. с примери за категорията време (Gerdzhikov 2013a, pp. 51 – 53, Gerdzhikov 2013b, pp. 76 – 77).

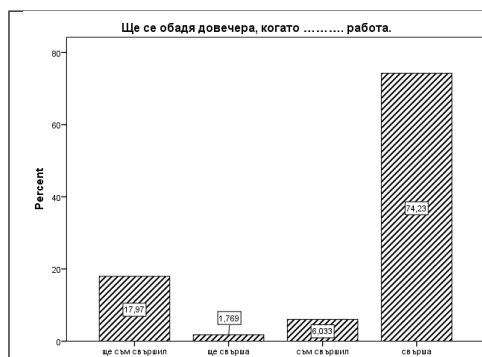

Графика 1

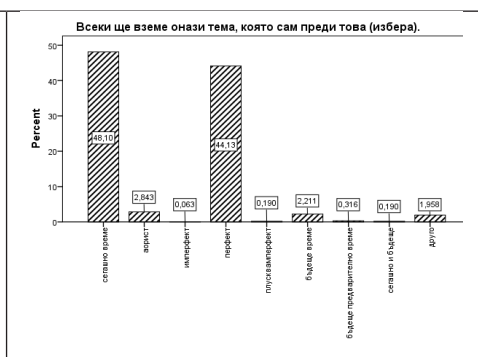

Графика 2

В третото сложно изречение, съдържащо подчинено обстоятелствено за време – *Ще се обадя довечера, когато ... работа*, формата в **Б** *ще се обадя* е изразила признака *следходност*, а логиката на действията предполага прибирането от работа да е наличен резултат в момента на обаждането, което отвежда семантично към признака *перфектност*. При тези контекстуални условия се предлага избор от четири темпорални форми: *ще съм свършил* в **Бпр** при последователно съгласуване на времената, *ще свърши* в **Б** с неутрализация на опозицията *перфектност* – *неперфектност*, *свършил съм* в **П** при неутрализация на *следходност* – *неследходност* и *свърши* в **С** при неутрализация и на *перфектност* – *неперфектност*, и на *следходност* – *неследходност*. Същите видове неутрализации, но в сложно съставно с подчинено определително изречение са възможни и в четвъртия пример – *Всеки ще вземе онази тема, която сам преди това (избера)*. За него обаче респондентите сами трябва да създадат подходящата според тях темпорална форма на глагола в скобите.

Графика 3

Графика 4

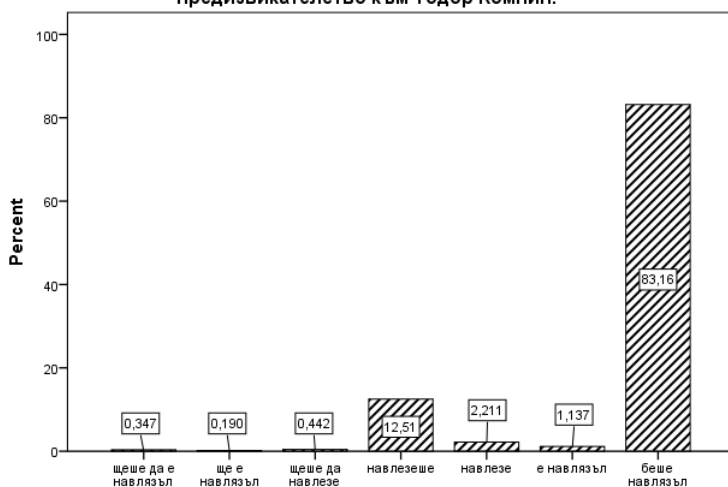
Съпоставката между данните на граф. 3 и граф. 4 показва, че при избор от 4 глаголни форми (вж. граф. 3) значителен брой респонденти (74,23%) са предпочели максимално немаркираното **С** (*свърши*), заменило **Бпр** поради контекстуална неутрализация на опозициите *следходност* – *неследходност* и *перфектност* – *неперфектност*. При самостоятелно записване на подходяща глаголна форма (вж. граф. 4) процентът на отговорите със **С** (*избере*) е по-малък – 48,10%, за сметка на случаите с **П** (*е избрал*) – 44,13%, при неутрализация на опозицията *следходност* – *неследходност*. Сравнението не потвърждава част от третата хипотеза, че при самостоятелно създаване на форма (вж. граф. 4) ще се наблюдават повече случаи с максимално немаркираното **С**, отколкото при избор от представени темпорални форми (вж. граф. 3), но пък до-

казва първата хипотеза, че и в двата типа задачи (със и без избор на глаголна форма) се предпочитат по-слабо маркирани темпорални варианти, налични поради настъпила синтагматична неутрализация. Непотвърждаването на коментираната част от третата хипотеза насочва към търсене на причините не само във факултативния характер на възможните неутрализации в тези контексти, но и в различния вид подчинени изречения – обстоятелствено за време (граф. 3) и определително (граф. 4). Но това е задача на следващо подробно изследване.

От граф. 3 се вижда, че при избор от предложени форми се явяват 17,97% респонденти, избрали **Бпр** (*ще съм свършил*) без неутрализация на опозиции. При самостоятелно създаване на глаголна форма (вж. граф. 4) **Бпр** *ще е избрал* се съдържа в много по-малък процент отговори (0,316%). Този факт подкрепя втората ни хипотеза, че в задача с предложени форми е възможно да се получат макар и непреобладаващ процент отговори с максимално маркираната форма, защото тя може да привлече вниманието на анкетираните, тъй като присъства в списъка от форми. Основателна е в този случай и третата хипотеза, че при самостоятелно създаване на темпорална форма максимално маркираният член ще се яви в отговорите много по-рядко, отколкото при избор от форми.

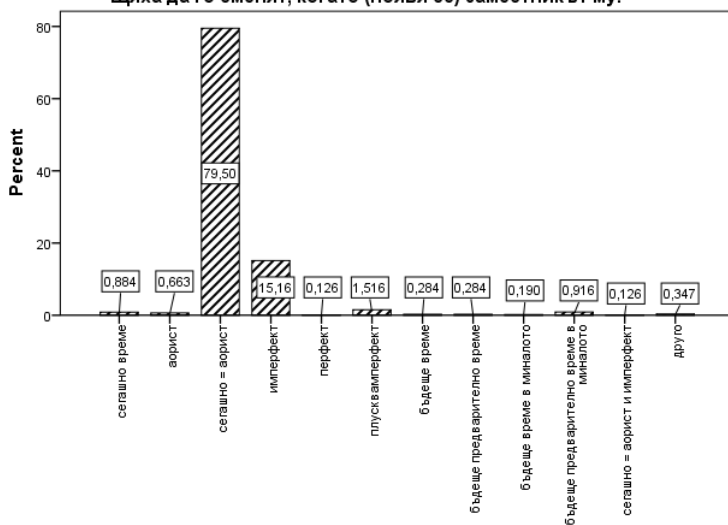
Изречения 5. – *Ако българският цар ... в Родопите, това щеше да бъде явно предизвикателство към Тодор Комнин, и* 6. – *Щяха да го сменят, когато (появя се) заместникът му,* съдържат контекстуални условия, които благоприятстват настъпването на синтагматична неутрализация, тъй като и в двете главни изречения глаголите в **БвМ** (*щеше да бъде и щяха да сменят*) са маркирани с признаците *индиректност* и *следходност*, а логическата последователност на действията в главното и подчиненото изречение имплицитно носи значението, изразявано от признака *перфектност*. Темпорално и логически изискващата се форма при строго съгласуване на времената би трябвало да бъде в **БпрвМ**: *щеше да е навлязъл и щеше да се е появил*. Възможните неутрализации на опозиции са следните: *следходност* – *неследходност* (**Пл** *беше навлязъл, беше се появил* в м. **БпрвМ**); *перфектност* – *неперфектност* (**БвМ** *щеше да навлезе, щеше да се появи* в м. **БпрвМ**); и *следходност* – *неследходност*, и *перфектност* – *неперфектност* (**И** *навлезеше, появише се* в м. **БпрвМ**); *индиректност* – *неиндиректност* (**Бпр** *ще е навлязъл, ще се е появил* в м. **БпрвМ**); и *перфектност* – *неперфектност*, и *индиректност* – *неиндиректност* (**Б** – *ще навлезе, ще се появи* в м. **БпрвМ**); и *индиректност* – *неиндиректност*, и *следходност* – *неследходност* (**П** *е навлязъл, се е появил* в м. **БпрвМ**); а и неутрализация на опозициите по три признака – по *перфектност*, по *следходност* и по *индиректност* (**С** *навлезе, се появи* в м. **БпрвМ**). На граф. 5 са онагледени отговорите при избор от 7 форми, конкуриращи се поради възможна синтагматична неутрализация на посочените опозиции, а на граф. 6 – отговорите при лично създаване на форма на глагола в скобите.

Ако българският цар ..... в Родопите, това щеше да бъде явно предизвикателство към Тодор Комнин.

Графика 5

Щяха да го сменят, когато (появя се) заместникът му.

Графика 6

От граф. 5 става ясно, че за пример 5., съдържащ сложно съставно с подчинено обстоятелствено за условие, най-голям процент анкетираните (83,16%) са избрали от списъка с форми **Пл** (*беше навлязъл*), заменил **БпрвМ** поради неутрализиране на опозицията *следходност – неследходност*. На второ място с далеч по-малък процент (12,61%) са отговорите с **И** (*навлезеше*) с неутрализация на опозициите *следходност – неследходност* и *перфектност – неперфектност*.

В пример 6. биха могли да се явят същите неутрализации като в 5., но пример 6. представлява сложно съставно с подчинено обстоятелствено изречение за време (граф. 6) с инструкция за създаване на подходяща форма на глагола в скобите. На граф. 6 категорично доминиращият отговор съдържа **С** (*появи се*), която съвпада с **Ао**, но контекстът ясно говори, че става въпрос за **С**. То се е явило на мястото на **БпрвМ** при неутрализация на опозициите *индиректност – неиндиректност*, *следходност – неследходност* и *перфектност – неперфектност*. Неутрализации между максимално немаркирания и максимално маркирания член (тук **С** и **БпрвМ**) се представят и от Г. Герджиков, който посочва, че „в някои случаи неутрализацията между даден двойно маркиран член и непосредствения му немаркиран корелат е по-необичайна от неутрализацията между този член и **С**“ (Gerdzhikov 2013a, p. 52). Данните на граф. 6 потвърждават това виждане на автора, защото двойно маркираните корелати **Пл**, **БвМ** и **Бпр** са много рядко избирани.

Случаите, в които анкетираните не са написали форма на *появя се*, а само „сегашно време“ или „минало свършено време“, са отделно нанесени на граф. 6. Сравнението между данните на граф. 5 и граф. 6 доказва първата ни хипотеза, че в контексти, в които може да настъпи неутрализация на опозиции под въздействието на контекста, анкетираните предпочитат и в двата типа задачи форма, маркирана с по-малко темпорални признаци. Резултатите за пример 6. подкрепят и третата хипотеза поради доминирането на максимално немаркираното **С**.

За изречение 7. (сложно съставно с подчинено обстоятелствено за начин) – *Елена пиеше на компютъра, без да ... клавиатурата*, на респондентите се предлага избор между *поглежда* в **С** (при неутрализация на опозицията *индиректност – неиндиректност*) и *поглеждаше* в **И** без неутрализация. За изречение 8. (сложно съставно с подчинено обстоятелствено за време) респондентите сами трябва да създадат подходяща форма на глагола *пия* – *Мария четеше някакъв роман, докато (пия) следобедното си кафе*. И двата примера съдържат контексти, благоприятстващи замяната на **И** от **С**. Граф. 7 онагледява категоричното преобладаване при избор от форми на **С** (*поглежда*) – 96,46%, явило се поради неутрализация на опозицията *индиректност – неиндиректност*. Смятаме, че

въздействие върху резултатите оказва и съюзната връзка *без да*. В Академичната граматика (т. 3. Синтаксис) се посочва, че глаголът в подчиненото изречение с *без да* обикновено е в **С** и рядко в минало време, като при означаване на едновременни действия в миналото това е **И** (Роров, ed. 1983, p. 365). Много малкият процент на избраните **И** (граф. 8) потвърждава силното ограничаване на **И** в подобни изречения. В отговорите за създаване на форма в изречение 8. (граф. 8) значителен процент респонденти (88,53%) са записали *пиеше* (**И**) без неутрализация. Съпоставката на данните от граф. 7 и граф. 8 говори, че при изразена едновременност на миналите действия и възможност за замяна на **И** от **С** в подчиненото изречение, в сложното съставно с подчинено обстоятелствено за време (граф. 8) се предпочита вариантът без неутрализация (**И**), а в сложното съставно с подчинено обстоятелствено за начин със съюза *без да* (граф. 7) – вариантът със **С** при неутрализация на опозицията *индиректност – неиндиректност*. Тези данни насочват към следващата стъпка в проучванията ни – детайлно изследване на влиянието на вида на сложното изречение и на подчинителната връзка в контексти, благоприятстващи синтагматична неутрализация на опозиции, изграждащи българската темпорална система.

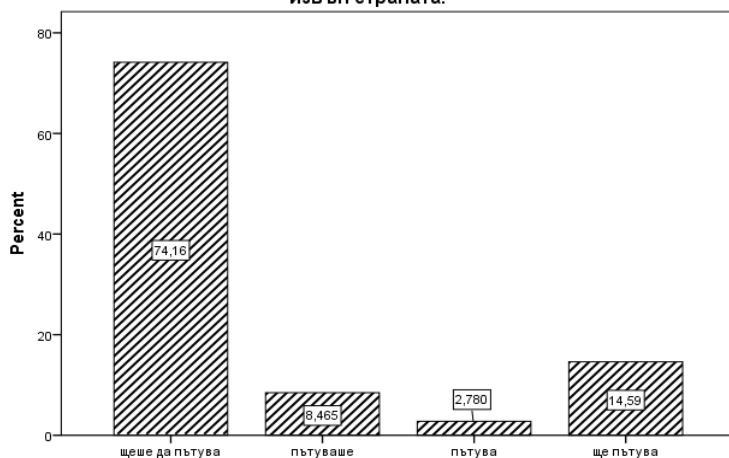
Графика 7

Графика 8

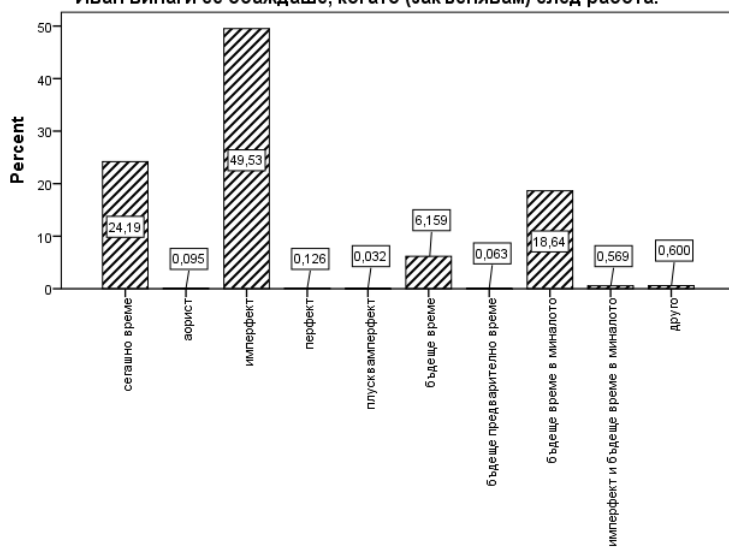
Изречение 9. – *Тя вземаше лаптопа от офиса само когато на следващия ден ... извън страната*, с предложен избор между *ще* да пътува (**БвМ** без неутрализация), *пътуваше* (**И** при неутрализация на следходност – неследходност), *пътува* (**С** в.м. **БвМ** при неутрализация и на индиректност – неиндиректност, и на следходност – неследходност), *ще пътува* (**Б** в.м. **БвМ** при неутрализация на индиректност – неиндиректност), и изречение 10. – *Иван винаги се обаждаше, когато (закъснявам) след работа*, за самостоятелно създаване на подходяща според респондентите форма на глагола в скоби, предполагат при последователно съгласуване на времената в подчиненото изречение да се яви **БвМ** (*ще* да пътува, *ще* да закъснее). Съществува контекст, благоприятстващ реализирането на синтагматична неутрализация на опозиции – главните изречения съдържат глаголи в **И** (*вземаше*, *се обаждаше*), маркирани с *индиректност*, а последователността на действията в главното и подчиненото изречение насочва към наличие на изразена *следходност*.

Тя вземаше лаптопа от офиса само когато на следващия ден .....
извън страната.

Графика 9

Иван винаги се обаждаше, когато (закъснявам) след работа.

Графика 10

От граф. 9 става ясно, че доминира изборът на **БвМ** (*щеше да пътува*) – 74,16%, без неутрализация на нито една опозиция. Може да се допусне, че респондентите, избрали **БвМ**, разпознават подчиненото изречение и като задаващо условие (*само и единствено когато е изпълнено условието тя да пътува извън страната*) и се стремят да акцентират именно върху тази семантика. В „Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис“ са представени подобни случаи, в които в изречението с *когато* „наред с темпоралния смисъл може да се изрази и условно значение“ за действия, „които са в постоянна хронологическа връзка“ (Роров, ed. 1983, р. 359). В подкрепа на това допускане е и фактът, че *когато* в пример 9. може да се замени с *ако*, без да се наруши изразяваната семантика. За разлика от коментираното изречение, в примери, в които с *когато* се изразяват само темпорални отношения, преобладава изборът или на максимално немаркираното **С** (74,23%) за изречението *Ще се обади довечера, когато ... работа*, или на немаркирания със *следходност* **И** (49,53%) за сложното изречение *Иван винаги се обаждаше, когато (закъснявам) след работа*.

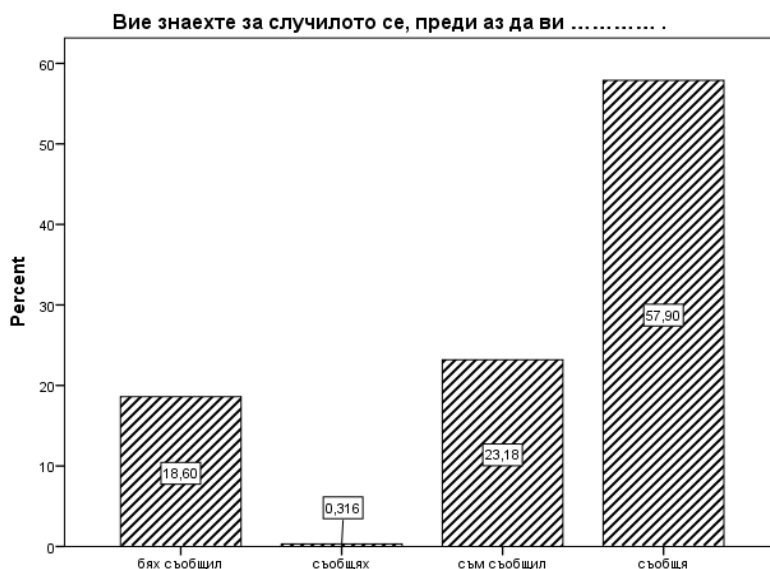
На граф. 9 в изречението *Тя вземаше лаптопа от офиса само когато на следващия ден ... извън страната* на второ място по предпочитание е **Б** (*ще пътува*) с неутрализация на *индиректност* – *неиндиректност* (14,59%), след него е **И** (*пътуваше*) с неутрализация на *следходност* – *неследходност* (8,465%), а на последно място е **С** (*пътува*) с неутрализация и на *индиректност* – *неиндиректност*, и на *следходност* – *неследходност* (2,78%). Наличието на респонденти, избрали според езиковия си усет темпорални форми, резултат от синтагматична неутрализация на посочените опозиции, говори за все пак налична конкуренция между темпоралните варианти в изречение 9., съществуваща в езиковия узус.

За разлика от резултатите при избор от зададени форми (вж. граф. 9), в случая със самостоятелно създаване на темпорална форма (вж. граф. 10) в подчинено обстоятелствено изречение за време почти половината отговори са в **И** (*закъсняваше*) – 49,53%, заменил **БвМ** (*щеше да закъснее*) поради неутрализация на опозицията *следходност* – *неследходност*. Максимално немаркираната форма за **С** (*закъснява*) при неутрализация и на *следходност* – *неследходност*, и на *индиректност* – *неиндиректност* присъства в 24,19% от отговорите, а **БвМ** без неутрализация – в 18,64%. Резултатите, онагледени на граф. 10, потвърждават верността на онази част от третата хипотеза, отнасяща се до преобладаването при самостоятелно създаване на форма на повече респонденти, предпочели по-малко маркирани форми, явяващи се поради настъпила синтагматична неутрализация под влиянието на контекста, но също са налице и непреобладаващ процент отговори с максимално маркираната форма. Освен

това данните говорят, че наблюдаваните неутрализации на опозиции са факултативни, защото съществуват отговори и с трите темпорални варианта.

При съпоставката на отговорите за примери 9. и 10. можем да стигнем до заключението, че когато действието в главното изречение е разположено в плана на миналото (при наличие на глагол в **И**), в подчиненото изречение, въведено с *когато*, се предпочита форма на глагола с неутрализация на една или повече опозиции с изключение на случаите, в които подчиненото изречение с *когато* се схваща от респондентите като изразяващо условно значение.

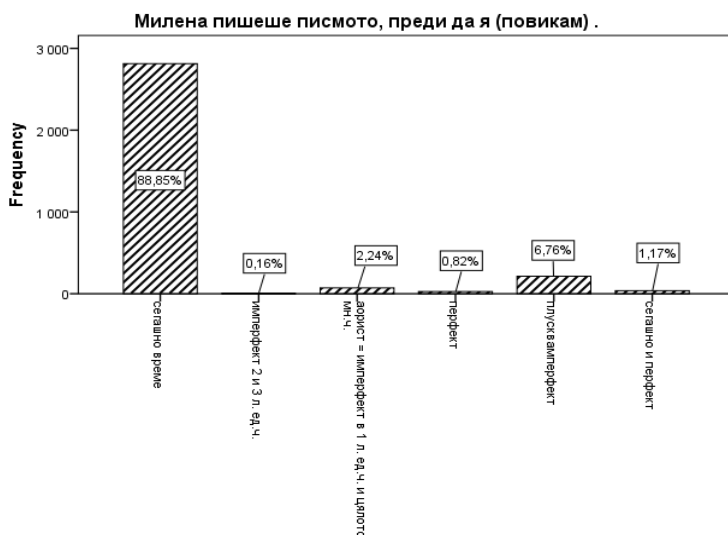
В примери 11. и 12. от анкетната карта са представени сложни съставни с подчинени обстоятелствени изречения за време, в които глаголната форма от главното изречение е в **И** (*знаехте, пишеше*), маркиран по признака *индиректност*. От последователността на действията и ситуираността им в миналото формата за глагола в подчиненото изречение логически следва да бъде в **Пл** (*бях съобщил/-а, бях повикал/-а*). Пример 11. (*Вие знаехте за случилото се, преди аз да ви ...*) предлага на респондентите избор от четири форми в подчиненото изречение: *бях съобщил* (**Пл** без неутрализация), *съобщях* (**И** в.м. **Пл** при неутрализация на *перфектност – неперфектност*), *съм съобщил* (**П** в.м. **Пл** при неутрализация на *индиректност – неиндиректност*) и *съобщя* (**С** в.м. **Пл** при неутрализация и на *индиректност – неиндиректност*, и на *перфектност – неперфектност*). Преобладаващото мнозинство от респондентите са избрали максимално немаркираното **С** (*съобщя*) – 57,9%, следвано от **П** (*съм съобщил*) – 23,18%, след това **Пл** (*бях съобщил*) – 18,6%, а на последно място е **И** (*съобщях*) – 0,316%. Очаквано ниска е представеността на **И** в този контекст поради ограничената употреба на глаголи в **И** от свършен вид – както посочва Р. Ницолова, те често се срещат при модалните употреби на **И** в изречения на условие и отстъпка, за да означат контрафактивно действие (Nitsolova 2008, р. 285). Данните от граф. 11 потвърждават втората хипотеза, че при избор от форми могат да се появят, макар и непреобладаващи, отговори с форма, маркирана с повече признаци, вкл. с максимално маркираната – в случая **Пл**.

Графика 11

За изречение 12. – *Милена пицеше писмото, преди да я (новикам)*, се изисква самостоятелно съставяне на темпорална форма на глагола в скобите при същите като в пример 11. контекстуални условия и възможни неутрализации на опозиции. На граф. 12 значително доминират отговорите с максимално немаркираното **С**, записано от 88,85% от анкетираните (вж. граф. 12), а на второ място с много по-малък процент е максимално маркираният **Пл** – 6,76%. Потвърждава се виждането, че в такъв вид контекст синтагматичната неутрализация на опозиции е факултативна.

При съпоставката на отговорите за изречения 11. и 12. можем да стигнем до заключението, че при тях езиковият усет на анкетираните действа в по-голяма степен в полза на максималното разтоварване на глаголната форма от темпорални признаци, когато изборът не е повлиян от предложени списък от възможни глаголни форми. Тези данни доказват първата и третата хипотеза.

Графика 12

Примери 13. и 14. от анкетата съдържат сложни съставни с подчинени обстоятелствени за условие (*Ако утре ... , моля те първо да почистиш стаята си; Ако (подготвя) утре документите, моля те да ми ги пратиш преди 12 часа*), в които според Г. Герджиков неследходните времена задължително заменят следходните времена (Gerdzhilov 1976, p. 228). Чрез анкетата проверяваме не само втората и третата хипотеза дали съществува разлика между предпочитанията на респондентите при избор от зададени форми (за 13. това са *ще излизаи* без неутрализация и *излизаи* с неутрализация на *следходност* – *неследходност*) и при създаване на темпорална форма на глагола, посочен в скобите (пример 14.), но и допускането, че липсата на неутрализация в тези контексти ще се дължи на факта, че според езиковия усет на анкетираните с **Б** в подчиненото условно изречение се изразява намерение за извършване на действие. От граф. 13 се вижда, че 60,87% от респондентите са избрали **Б** (*ще излизаи*), което говори, че за тях в подчиненото условно изречение е изразено именно предполагаемо намерение. Обратно на това 39,1% са предпочели **С** (*излизаи*) с неутрализация на *следходност* – *неследходност* без отчитане на семантичния нюанс намерение при перцепция на изречението.

Графика 13

За разлика от пример 13., в изречение 14., за което се изисква самостоятелно образуване на форма на глагола в скобите (*подготвя*), е възможно не само задължителното според Г. Герджиков неутрализиране на *следходност* – *неследходност* (С в.м. Б), но и неутрализиране на опозицията между Б и Бпр (*перфектност* – *неперфектност*), както и на опозициите между С и Бпр (*следходност* – *неследходност* и *перфектност* – *неперфектност*) в контекст, в който глаголната форма в подчиненото условно изречение би трябвало да кодира следходност на резултат от бъдещо действие (Бпр – *ще си подготвил*), наличен преди 12 часа. Малък процент анкетираните са избрали Б – 14,06% (вж. граф. 14), вероятно смятащи при перцепцията на изречението, че се изразява семантичният нюанс намерение. Значително преобладават отговорите със С (80,04%) в.м. Бпр при настъпила неутрализация на посочените опозиции.

Графика 14

Съпоставката на данните от граф. 13 и граф. 14 дава основание да се направи изводът, че при самостоятелно създаване на темпорална форма анкетираните в много по-голяма степен са склонни да схващат глаголната форма в подчиненото условно изречение като носител главно на темпорална семантика и да създават глаголна форма с неутрализация на опозициите по признаци, които се изразяват и от контекста. Но когато се изисква избор на предпочитана глаголна форма от списък с предложени темпорални форми, най-вероятно възниква и откриване от респондентите на допълнителни семантични нюанси – в случая намерение.

Заклучение

Замените на времената най-вече в подчинени обстоятелствени за време и условие, а и в подчинени определителни изречения са описани теоретично от различни изследователски позиции, които представихме, но в настоящото изследване акцентът е върху проучването на предпочитанията на носители на българския език като първи относно темпоралната принадлежност на глагола в подчиненото изречение в случаи, в които контекстът, изразил дадени признаци, благоприятства настъпването на синтагматична неутрализация на опозиции, изграждащи българската темпорална система. Получените резултати от анкетното проучване с 3166 респонденти проверяват чрез 14 сложни изречения кой от възможните темпорални варианти в подчиненото

изречение преобладава според езиковия усет на респондентите. Както сочи Г. Герджиков, „неутрализациите на опозициите се срещат в определени позиции, където те са улеснени от контекста и са закрепени от езиковия узус“ (Gerdzhikov 2013a, p. 53).

В сложни съставни изречения с подчинени обстоятелствени за време с възможност за снемане на опозицията между **С** и **Ао** поради неутрализация на опозицията *предходност* – *непредходност* (примери 1. и 2.) отговорите доказват реалната конкуренция между тези темпорални варианти с преобладаване на немаркираното **С** и при избор от предложени форми, и при самостоятелно създаване на форма на глагол, посочен в скоби, което потвърждава първата ни хипотеза. В същия вид сложни изречения, но с **Б** в главното изречение и изискваща се темпорално и логически форма за **Бпр** в подчиненото изречение (примери 3. и 4.) отново повече са отговорите с най-немаркирания вариант (**С**) както при избор от предложение възможни форми, така и при създаване на форма от респондентите. Данните доказват не само първата, но и втората хипотеза, според която при предложени за избор форми може да се появят, макар и непреобладаващи, отговори с най-маркирания член (в случая – **Бпр**) за сметка на повече предпочитания към **П** с неутрализация на опозицията *следходност* – *неследходност* в задача за самостоятелно създаване на форма, което се дължи не само на факултативността на възможните неутрализации в тези контексти, но и на различния вид подчинени изречения.

Резултатите, получени за сложно съставно с подчинено обстоятелствено за време с **БвМ** в главното изречение (изречение 6.), също са в подкрепа на третата хипотеза за значителен превес на отговорите с максимално немаркирания темпорален вариант при собствено генериране на форма в подчиненото изречение.

При изразяването на едновременни действия в миналото, в сложното съставно с подчинено обстоятелствено изречение за начин със съюза *без да* (изречение 7.) и с конкуренция между **Им** и **С** в подчиненото изречение също доминират отговорите, включващи немаркираното **С**. Това подкрепя първата хипотеза. При наличие на едновременни минали действия в другия тип сложни съставни изречения – с подчинено обстоятелствено за време (изречение 8.), очаквано преобладават предпочитанията към маркирания с *индиректност* **И** (без неутрализация). Тази факти подкрепят виждането за наличие на факултативни неутрализации на опозиции. Както бе казано, резултатите за изречения 7. и 8. също насочват към следващата стъпка в изследванията ни – по-детайлно проучване на влиянието на вида на подчиненото изречение и на подчинителната връзка в сложни изречения, контекстуално благоприятстващи синтагматична неутрализация на опозиции.

В подчинени обстоятелствени изречения за време с **И** в главното изречение и

изискващо се темпорално и логически **БвМ** в подчиненото изречение (изречение 10.) при самостоятелно създаване на форма се явяват най-много отговори с **И** в подчиненото изречение с настъпила неутрализация на опозицията *следходност* – *неследходност*. Когато и ако обаче респондентите възприемат подчиненото изречение с *когато* като условие за реализация на действието (изречение 9.), доминира вариантът без неутрализация (т.е. с **БвМ**). В същия вид сложни изречения с **И** в главното изречение и изискващ се **Пл** в подчиненото обстоятелствено изречение за време, въведено със съюза *преди да*, при съгласуване на времената (изречения 11. и 12.) и в двата вида задания (за избор от форми и за създаване на форма) преобладават отговорите с максимално немаркирания вариант – **С**, като по-голям е процентът при самостоятелно създаване на форма (изречение 12.). А това подкрепя валидността както на първата, така и на третата ни хипотеза.

В сложни съставни изречения с подчинени обстоятелствени за условие (изречения 5., 13. и 14.) при задание за избор от предложени форми (изречение 5.) най-предпочитаният отговор е с настъпила неутрализация на опозицията *следходност* – *неследходност*, довела до предпочитания към **Пл** вм. **БпрвМ**, а при задача за лично създаване на форма (изречение 14.) в отговорите значително доминира максимално немаркираното **С** при изискващо се **Бпр** при последователно съгласуване на времената. Тези резултати подкрепят първата и третата хипотеза, но те не се отнасят за онази част от респондентите, които в задача за избор от форми в подчиненото условно изречение (изречение 13.) предпочитат **Б**, разпознавайки при перцепция на изречението семантичния нюанс намерение за извършване на действието.

В заключение може да се каже, че и в двата типа задания – за избор от предложени конкуриращи се форми и за самостоятелно създаване на темпорална форма в подчиненото изречение, най-често преобладават вариантите, които са с по-ниска или най-ниска степен на маркираност с изключение най-вече на случаите с контексти, в които респондентите схващат в сложното съставно изречение наличие на семантични нюанси като намерение или хипотетично условие (в подчинено изречение, въведено с *когато*), а и когато са налични едновременни действия в миналото в сложното съставно с подчинено обстоятелствено изречение за време. Несъмнено влияние върху отговорите на респондентите оказват видът на подчиненото изречение и спецификата на подчинителната връзка, поради това този проблем предстои да бъде разгледан подробно в самостоятелно изследване.

Благодарности и финансиране

Това изследване е финансирано от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

БЕЛЕЖКИ

1. За друго мнение по въпроса за съгласуването на времената в българския език вж. Kabakchiev 2019.

ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСОВА, К., 2003. Синтагматичната неутрализация на граматическите опозиции като причина за различните състояния, които морфологичната система може да заема (върху материал от темпоралната система на българския език). В: *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, т. 41 – *Филология*, кн. 1, 2003, с. 147 – 166. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. ISSN 0861-0029.
- АЛЕКСОВА, К., 2018. Облигаторност и контекстова зависимост на морфологичните категории (върху материал от съвременния български език). В: *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, т. 55, кн. 1, сб. А, 2017. *Филология. Паисиеви четения, Българистика*, с. 38 – 51. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. ISSN 0861-0029.
- ГЕРДЖИКОВ, Г., 1976. Българските глаголни времена като система. В: ПАШОВ, П. & НИЦОЛОВА, Р. (съст.) *Помагало по българска морфология. Глагол*, с. 224 – 229. София: Наука и изкуство.
- ГЕРДЖИКОВ, Г., 2013а. Характерът на морфологическите опозиции и организацията на многочленните системи. В: ГЕРДЖИКОВ, Г. *Избрани студии и статии по езикознание*, с. 31 – 54. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-3528-3.
- ГЕРДЖИКОВ, Г., 2013б. Критериите за насоката на субординацията между членовете на граматическите опозиции. В: ГЕРДЖИКОВ, Г. *Избрани студии и статии по езикознание*, с. 67 – 99. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-3528-3.
- ГЕРДЖИКОВ, Г., 2013с. Отношения между членами языковых корреляций. В: ГЕРДЖИКОВ, Г. *Избрани студии и статии по езикознание*, с. 100 – 112. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-3528-3.
- ГЕРДЖИКОВ, Г., 2013д. Организацията на многочленните морфологически парадигми. В: ГЕРДЖИКОВ, Г. *Избрани студии и статии по езикознание*, с. 113 – 152. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-3528-3.
- ГЕРДЖИКОВ, Г., 2013е. Категорията „време“ като хиперкатегория. В: ГЕРДЖИКОВ, Г. *Избрани студии и статии по езикознание*,

- с. 236 – 249. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-3528-3.
- ГЕРДЖИКОВ, Г., 2013f. Темпоралните ориентации, които изграждат значенията на българските глаголни времена. В: ГЕРДЖИКОВ, Г. *Избрани студии и статии по езикознание*, с. 220 – 235. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-3528-3.
- ГОРБОВА, Е., 2007. Аспектуалните граммеми и адвербиалният контекст (на материалe испанского языка). *Вопросы языкознания*, № 4, с. 63 – 88. ISSN 0373-658X.
- ДАНИЭЛЬ, М.; ПЛУНГЯН, В., 1996. Обязательность и контекст-ная вытеснимость (к описанию грамматической периферии). *Известия РАН. Серия литературы и языка*. Т. 55, № 1, с. 61 – 66. ISSN (Print) 1605-7880, ISSN (Online) 2413-7715.
- КАБАКЧИЕВ, К., 2019. За феномена „нелегитимен говорещ“ и съгласуването на време и наклонение в българския език. *Проглас*, кн. 2, 2019, (год. XXVIII), с. 273 – 281. ISSN 0861-7902.
- НИЦОЛОВА, Р., 2008. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-2738-7.
- ПАШОВ, П., 1999. *Българска граматика*. София: Издателска къща „Хермес“. ISBN 954-459-653-4.
- ПЛУНГЯН, В., 2011. *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет. ISBN 978-5-7281-1122-1.
- ПОПОВ, К., (гл. ред.), 1983. *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис*. София: Издателство на Българската академия на науките.
- СТОЯНОВ, С., (гл. ред.), 1983. *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. София: Издателство на Българската академия на науките.

Acknowledgments & Funding

This study is financed by the European Union-NextGenerationEU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

REFERENCES

- ALEKSOVA, K., 2003. Sintagmaticchnata neutralizatsia na gramaticheskite opozitsii kato prichina za razlichnite sastoyania, koito

морфологичната система може да заема (varhu material ot tempo-
ralnata sistema na balgarskia ezik). V: *Nauchni trudove na Plovdiv-
skia universitet „Paisiy Hilendarski“*, t. 41 – *Filologia*, no. 1,
pp. 147–166. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“.
ISSN 0861-0029.

ALEKSOVA, K., 2018. Obligatornost i kontekstova zavisimost na mor-
fologichnite kategorii (varhu material ot savremennia balgarski ezik).
V: *Nauchni trudove na Plovdivskia universitet „Paisiy Hilendarski“*,
vol. 55, no. 1, sb. A, 2017. *Filologia. Paisievi chetenia, Balgaristika*,
pp. 38–51. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“.
ISSN 0861-0029.

DANIJEL', M.; PLUNGIAN, V., 1996. Objazatel'nost' i kontekstnaja
vytesnimost' (k opisaniyu grammaticheskoy periferii). *Izvestija RAN.
Serija literatury i jazyka*. vol. 55, no. 1, pp. 61–66. ISSN (Print)
1605-7880, ISSN (Online) 2413-7715.

GERDZHIKOV, G., 1976. Balgarskite glagolni vremena kato sistema.
V: PASHOV, P. & NITSOLOVA, R. (sast.). *Pomagalo po balgarska
morfologia. Glagol*, pp. 224–229. Sofia: Nauka i izkustvo.

GERDZHIKOV, G., 2013a. Harakterat na morfologicheskite opozitsii
i organizatsiyata na mnogochlennite sistemi. V: GERDZHIKOV, G.
Izbrani studii i statii po ezikoznanie, pp. 67–99. Sofia: Universitet-
sko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. ISBN 978-954-07-3528-3.

GERDZHIKOV, G., 2013b. Kriteriite za nasokata na subordinatsiyata
mezhdu chlenovete na gramaticheskite opozitsii. V: GERDZHIKOV,
G. *Izbrani studii i statii po ezikoznanie*, pp. 31–54. Sofia: Universi-
tetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. ISBN 978-954-07-3528-3.

GERDZHIKOV, G., 2013c. Otnosheniya mezhdu chlenami yazykovykh
korrelyacij. V: GERDZHIKOV, G. *Izbrani studii i statii po ezikoz-
nanie*, pp. 100–112. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment
Ohridski“. ISBN 978-954-07-3528-3.

GERDZHIKOV, G., 2013d. Organizatsiyata na mnogochlennite mor-
fologicheski paradigmi. V: GERDZHIKOV, G. *Izbrani studii i sta-
tii po ezikoznanie*, s. 113–152. Sofia: Universitetsko izdatelstvo
„Sv. Kliment Ohridski“. ISBN 978-954-07-3528-3.

GERDZHIKOV, G., 2013e. Kategoriyata „vreme“ kato hiperkate-
goria. V: GERDZHIKOV, G. *Izbrani studii i statii po ezikoznanie*,
pp. 236–249. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.
ISBN 978-954-07-3528-3.

GERDZHIKOV, G., 2013f. Temporalnite orientatsii, koito izgrazhdat
znacheniyata na balgarskite glagolni vremena. V: GERDZHIKOV,
G. *Izbrani studii i statii po ezikoznanie*, 33. 220–235. Sofia: Uni-

- versitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. ISBN 978-954-07-3528-3.
- GORBOVA, E., 2007. Aspektual'nye grammemy i adverbial'nyj kontekst (na materiale ispanskogo jazyka). *Voprosy jazykoznanija*, no. 4, pp. 63 – 88. ISSN 0373-658X.
- KABAKCHIEV, K., 2019. Za fenomena „nelegitimen govoresht“ i saglasuvaneto na vreme i naklonenie v balgarskia ezik. *Proglas*, no. 2, (god. HHVIII), pp. 273 – 281. ISSN 0861-7902.
- NITSOLOVA, R., 2008. *Balgarska gramatika. Morfologia*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. ISBN 978-954-07-2738-7.
- PASHOV, P., 1999. *Balgarska gramatika*. Sofia: Izdatelska kashta „Hermes“. ISBN 954-459-653-4.
- PLUNGIAN, V., 2011. *Vvedenie v grammaticeskiju semantiku: grammaticeskie znachenija i grammaticeskie sistemy jazykov mira*. Moskva: Rossijskij gosudarstvenyj humanitarnyj universitet. ISBN 978-5-7281-1122-1.
- POPOV, K., (gl. red.), 1983. *Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik*, vol. 3. *Sintaksis*. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademija na naukite.
- STOYANOV, S., (gl. red.), 1983. *Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik*, vol. 2. *Morfologia*. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademija na naukite.

PREFERENCES FOR COMPETING TEMPORAL FORMS IN SUBORDINATE CLAUSES IN CONTEMPORARY BULGARIAN. AN ANALYSIS OF SURVEY DATA

Abstract. This study presents and discusses the results of a non-representative survey conducted with 3166 Bulgarian native speakers, investigating respondents' preferences for competing temporal forms of verbs in different types of subordinate clauses, when the context expresses temporal features that the verb in the subordinate clause should carry. The hypothesis tested includes the expectation that both when choosing from suggested competing verb forms in the subordinate clause and in independently creating forms, respondents would prefer a less marked verb form, replacing the marked one due to syntagmatic (contextual) neutralization of one or more temporal oppositions. However, when choosing from suggested competing forms, it is possible, though not predominantly, for some respondents to opt for a more marked verb form.

Keywords: contemporary Bulgarian; verb tense; main and subordinate clause; indirect time location; anteriority; posteriority; resultativeness; syntagmatic (contextual) neutralization; perceptual linguistics

✉ **Prof. Krasimira Aleksova, DSc.**

ORCID iD: 0000-0003-3205-9958

WoS Researcher ID: AAA-9132-2021

Sofia University

✉ **Dr. Danka Apostolova, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-0629-0411

WoS Researcher ID: ACI-3809-2022

Sofia University

✉ **Dr. Yana Sivilova, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-2259-0246

WoS Researcher ID: HKP-0925-2023

Sofia University

✉ **Dr. Laska Laskova, Assist. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-6931-9082

WoS Researcher ID: AAG-5094-2019

Sofia University

✉ **Dr. Mihaela Moskova, Assist. Prof.**

ORCID iD: 0000-0001-8004-3075

WoS Researcher ID: HSB-8460-2023

Institute for Bulgarian Language

Bulgarian Academy of Sciences

✉ **Student Diana Androva**

ORCID iD: 0009-0007-6854-6906

Sofia University